

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Yunus KAPLAN

<https://orcid.org/0000-0002-2421-253X>

Prof. Dr.

yunuskaplan80@gmail.com

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

<https://ror.org/03h8sa373>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

16. Yüzyıldan Müellifi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük

An Arabic-Turkish Poetic Dictionary of Unknown Authorship from the 16th Century

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 21.01.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 12.03.2025

Yayın Tarihi | *Date Published*: 20.03.2025

Atıf | *Citation*

Kaplan, Y. (2025). 16. Yüzyıldan Müellifi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 638-670. <https://doi.org/10.34083/akaded.1624635>

Kaplan, Y. (2025). An Arabic-Turkish Poetic Dictionary of Unknown Authorship from the 16th Century. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 638-670. <https://doi.org/10.34083/akaded.1624635>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çifti Tarafı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Yunus KAPLAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Klasik Türk edebiyatı geleneğine zenginlik katan eser türlerinden biri de farklı bir dil öğretiminde yardımcı kaynak olarak kullanılmak üzere hazırlanan sözlüklerdir. Değişik hacim, muhteva ve şekillere sahip olan bu eserlerin çoğunluğu mensur olsa da azımsanmayacak sayıda manzum sözlük de tanzim edilmiştir. Yaklaşık altı asırlık bir dönemde varlık gösteren klasik Türk edebiyatı geleneğinde yüzün üzerinde manzum sözlüğün varlığı tespit edilerek bu eserler ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Bu çalışmalarda farklı diller için kaleme alınanlar olmakla birlikte manzum sözlüklerin daha çok Arapça ve Farsçanın öğretiminde kullanılmak üzere hazırlandıkları ortaya konmuştur. Hem hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan hem de müellifi meçhul olan Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen ve çalışmamızın esası olan sözlük de manzum sözlük silsilesinin halkalarından birini teşkil etmektedir. Müellif tarafından telif tarihi 957/1550-51 yılı olarak zikredilen eser, beyit sayısı 15 ile 41 arasında değişen 9 kıt'alık sözlük ve 6 beyitlik hâtime bölümlerinden oluşmaktadır. 196 beyitlik sözlük kısmını teşkil eden kısımlardan yedisi kıt'a, ikisi ise mesnevi nazım şeklindedir. Eserde 900 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Bu çalışmada şimdiye kadar çeşitli vesilelerle tespit edilen Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiş manzum sözlükler hakkında özet mahiyetinde bilgiler verildikten sonra, şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde Yazma Bağışlar Koleksiyonu 5154 numarada kayıtlı olan manzum sözlüğün şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, 16. yüzyıl, sözlük, manzum sözlük.

Abstract

One of the types of works that enrich the tradition of classical Turkish literature is dictionaries prepared as auxiliary resources for teaching a different language. Although the vast majority of these works, which vary in volume, content, and form, are in prose, a significant number of verse dictionaries have also been composed. In studies conducted on the classical Turkish literature tradition, which spanned nearly six centuries, the existence of over a hundred verse dictionaries has been identified and presented for the benefit of the academic world. While these studies include dictionaries written for different languages, it has been revealed that verse dictionaries were primarily prepared for teaching Arabic and Persian. An Arabic-Turkish dictionary, which is both absent from the sources and of unknown authorship, constitutes one of the links in the chain of verse dictionaries. The work, whose date of composition is stated by the author as 957/1550-51, consists of a dictionary section with nine qit'as (stanzas) varying between 15 and 41 verses, and a six-verse conclusion. Of the nine qit'as that make up the dictionary section, which comprises 196 verses, seven are in the qit'a form, while two are in the mathnawi form. The work includes 900 Arabic words along with their Turkish equivalents. In this study, after providing a summary of the Arabic-Turkish verse dictionaries identified on various occasions thus far, the formal and content characteristics of the verse dictionary, whose only known manuscript copy is currently recorded under number 5154 in the Manuscripts Donations Collection of the Süleymaniye Library, are examined, and its transliterated text is presented.

Keywords: Classical Turkish literature, 16th century, dictionary, poetic dictionary.

Giriş

Sözlükler, canlı varlık olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli eserlerdir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan söz konusu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil, aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalar arasında yer alır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020, s. 42).

İnsanlık tarihinin köklü ve kadim milletleri arasında yer alan ve tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde ihtişamlı bir yere sahip milletlerden biri olan Türkler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olmuş; önce bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla, daha sonraları ise özellikle Osmanlılar döneminde Batı'ya yapılan seferler neticesinde fethedilen yeni yerlerin topluluklarıyla yakın münasebetler içinde olmuştur. Bu münasebetler zamanla karşı tarafın dilini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da dil öğretiminin vazgeçilmez malzemelerinden biri olan sözlüklerin yazımını elzem hâle getirmiştir (Kaplan, 2022, s. 487).

Tarihî seyir içinde Osmanlı kültür havzasında hitap ettikleri kitleler göz önünde bulundurularak farklı amaçlar ve oluşan ihtiyaçlar da göz önünde bulundurularak farklı şekillere sahip, dillerinden en az biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır. Büyük çoğunluğu mensur olan sözlükler yanında vezin, kafiye ve nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge olan katkısıyla çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada kalıcı olma vasıflarını haiz olan manzum sözlükler de tanzim edilmiştir (Kaplan, 2024, s. 353).

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin feshate ve belagete uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı “fenn-i hatîr” olarak görülse de bu tarz sözlükler okuyanlar ve okutanlarca “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz, 2016, s. 53).

Dil öğrenmenin süresini kısaltmak, dil öğretimini kolaylaştırmak ve yabancı dilin kelimelerini karşılıklarıyla birlikte ezberletmek gibi amaçlarla kaleme alınmış olan manzum sözlükler, klasik dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur (Öz, 2016, s. 53). Bu eserler vesilesiyle talebelerin kelime bilgisi, ebced hesabı ve tarih düşürme, fiil çekimleri, sayılar, ay adları, yıl adları, kalıplaşmış ifadeler, tarihî şahsiyetler, mazmunlar, atasözleri, deyimler, kültüre ait kullanımlar, tercümeleleriyle verilen cümleler aracılığıyla sentaks bilgisi, temel dil kuralları hatta dinî bilgilerle birlikte; kullanılan bahirler ve veznin özellikleri, şiir bilgisi, takti ile okuma, nazım şekilleri ve söz sanatlarının öğretilerek erken yaşta şiir becerisine sahip olmalarının da temini amaçlanmıştır (Doğan Averbek, 2018, s. 89).

Anadolu'da ilk örnekleri Arapça-Farsça şeklinde tanzim edilen manzum sözlük yazımı, bilhassa Osmanlı tebaasındaki toplulukların dilleri olmak üzere zaman içinde farklı dillerde çeşitlilik kazanmıştır. Ancak Osmanlı toplumunda hem ilmî hem de edebî anlamda ortaya çıkan ihtiyaca istinaden bu türdeki eser yazımı daha çok el sine-i selâse tabiriyle ifade edilen Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine ve Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde yaygınlık kazanmıştır.

Şimdiye kadar manzum sözlük türünde kaleme alınmış birçok eser tespit edilerek gün yüzüne çıkarılmış olsa da yapılan araştırmalar neticesinde her geçen gün bu eserlere yenileri dâhil olmaktadır. Bu çalışmanın da mihverini 16. yüzyılda Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen ve şimdiye kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı anlaşılan müellifi meçhul manzum sözlük teşkil etmektedir. Söz konusu manzum sözlüğe geçmeden önce çeşitli vesilelerle bugüne kadar varlığı tespit edilen Arapça-Türkçe manzum sözlükler hakkında özet mahiyetinde derli-toplu bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

1.1. LUGAT-ı FERİŞTEOĞLU: 1392 yılında Abdullatif İbn-i Melek (öl. 1418'den sonra) tarafından torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve *Kur'ân*'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. Osmanlı'da sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak da okutulan eserde, 1528 Arapça kelimeye Türkçe karşılık verilmiştir (Muhtar, 1993, s. 21, 273).

1.2. MAHMÛDİYYE: *Ferîşteoğlu LUGATİ*'ne nazire olan eserin hem müellifi hem de telif tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. 957/1550-51 yılı veya öncesinde telif edildiği tahmin edilen ve toplam 447 beyte sahip olan eserde 2073 Arapça kelimenin 1573 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Ölker, 2015, s. 31-33).

1.3. İSLÂH-ı MERKEZİ: Merkez-zâde Ahmed Efendi (öl. 1556) tarafından kaleme alınan eser, *Ferîşteoğlu LUGATİ*'ne naziredir. Beyit sayısı 15 ile 19 arasında değişen 22 kıt'adan müteşekkil olup toplam 381 beyittir. Eserde 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığı bulunmaktadır (Tanrıverdi, 2008, s. 47).

1.4. LUGAT-ı VISÂLİ: 1574 yılında Visâli (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından hurûf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiştir. Toplam 488 beyit olan ve 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ile 40 kıt'alık sözlük bölümünden oluşmaktadır (Kaplan, 2018, s. 59-60).

1.5. CEVÂHIRÜ'L-KELİMÂT: 16. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından kaleme alınmıştır. Tanzim tarihi meçhul olan ve 643 beyitten oluşan eserde, Türkçe karşılıkları verilen Arapça 1467 kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce, 2002, s. 179).

1.6. TEŞRİH-İ TIBÂ': Cihâdî (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında manzum ve mensur olmak üzere iki bölüm hâlinde yazılmıştır. 374 beyit tutarındaki eserin manzum ve mensur her iki bölümünde toplam 3420 Arapça kelime, terkip ve cümlenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Doğan, 2016, s. 18-21; Türkmen, 2023, s. 54).

1.7. Elfiyye: 1000/1591-92 yılında Tâlib (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eser, 108 beyitlik bir mukaddime ile 610 beyitlik sözlük bölümünü oluşturan 47 kıt'adan ibarettir. Eliften yâ harfine kadar alfabetik bir düzende tertip edilen eserdeki toplam beyit sayısı 718 olup 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir (Kaplan, 2024, s. 354-57).

1.8. İlm-i Lugat: İmadî mahlasıyla da tanınan 16. yüzyıl âlim ve şairlerinden Veli b. Yusuf (öl. 1003/1594?) tarafından tanzim edilmiştir. Manzum-mensur bir mukaddime, asıl sözlük kısmı ve hatime bölümlerine sahiptir. Eserin sözlük bölümü, eliften yâ harfine kadar alfabetik düzendeki beyit sayısı 5 ile 14 arasında değişen 71 kıt'aya sahiptir. Kıt'alardaki toplam beyit sayısı 618 olup, toplamda 2339 Arapça kelimenin Türkçe karşılığını yer verilmiştir (Uluocak & Eroğlu, 2024, s. 9-24).

1.9. Sükker-i Sâfi: 1018/1609-10 yılında Abdulcelil bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) tarafından nazmedilen eserin şimdilik herhangi bir nüshası elde değildir. Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen bu manzum sözlüğün varlığı, nâzımın aynı esere yazdığı *Eş-Şerhi'l-Mustaffî Fi Fethi Sükkeri's-Sâfi* adlı şerhten hareketle tespit edilmiştir (Yazar, 2024).

1.10. Seb'atû Ebhur: 1026/1617 yılından önceki bir tarihte Abdulcelil bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) kaleme almıştır. Eser 51 beyitlik bir mukaddime ile beyit sayısı 6 ile 19 beyit arasında değişen 22 kıt'adan ibaret olup toplam 237 beyittir. Müellif her ne kadar mukaddime bölümünde hayvan isimleri, künye ve lakapları ele aldığını söylese de birtakım tanınmış şahıslar, eşya ve bitki isimleri, soyut kavramlar ile deyim ve fiillere de yer vermiştir (Fidan, 2023, s. 35-39).

1.11. Tuhfe-i Feyzî:¹ 1041/1631 yılında Üsküdarlı Mustafa b. Ömer b. Şeyh Mehmed (öl. 1093/1682) tarafından kaleme alınmış olup IV. Murad'a (salt. 1623-1640) ithaf edilmiştir. Müellif, eserde ismi dışında Feyzî mahlasını da kullanmıştır. 11 kıt'a ve toplam 187 beyitten müteşekkil olan eserde 810 Arapça kelimeye Türkçe karşılık verilmiştir (Ekici ve Güneş, 2023, s. 44-46; Sinan Nizam, 2024).

1.12. Tuhfe-i Fedâyî: Recep 1044/1634-35 yılında Mehmed Fedâyî (öl. 1655) tarafından kaleme alınmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olan ve toplam 422 beyit tutarındaki eser mukaddime, sözlük kısmı ve ebced hesabı bölümlerinden oluşmaktadır. 15 kıt'alık sözlük kısmında 1302 kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Doğan Averbek, 2021).

1.13. İsbâh: 1044 Ramazan (1635 Şubat/Mart) tarihli ferağ kaydına istinaden bu tarih veya öncesinde telif edildiği düşünülen eser, Kerîmî (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Toplam 572 beyit tutarındaki eser, Arapça mensur bir mukaddime, beyit sayısı 4 ile 80 arasında farklılık gösteren ve alfabetik tertip üzere nazmedilen 38 kıt'adan oluşmaktadır. Eserde 1800 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Kaplan, 2022, s. 724-726).

¹ Eser üzerinde yapılan çalışmalarda müellif tarafından eserin isminin zikredilmediği müşahede edilmiştir. Manzum sözlük geleneğindeki yaygın isimlendirme teamüllerine istinaden eser ismi tarafımızca tayin edilmiştir.

1.14. Nazmu'l-Le'âl: Şeyh Ahmed (öl. ?) tarafından 1641 yılında tanzim edilmiştir. 5 rubai, 1 müstezad, beyit sayıları 5 ile 29 arasında değişen 6 mesnevi, 45 nazm, 3 kıt'a olmak üzere 57 bölüm hâlinde tertip edilen eser, toplam 664 beyittir. Eserde, 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan, 2010, s. 209-10).

1.15. Sübha-i Sıbyân: Mehmed Müfettiş el-Bosnevî tarafından çocukların *Kur'ân*'da geçen Arapça kelimeleri Türkçe karşılıklarıyla beraber rahatça öğrenmesi için 1033/1623-24 tarihinde tanzim edilmiştir. *Ferîşte Lugatı*'na nazire olan eser, 42 beyitlik mukaddime ve 406 beyitlik 48 kıt'adan oluşan sözlük kısmı olmak üzere toplam 448 beyittir. Eserde 1831 adet Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Köksoy, 2021).

1.16. Müfîdü'l-Müstefîdîn: Tertip hususiyeti bakımından *Tuhfe-i Şâhidî*'yle benzerlik gösteren ve 1643 tarihinde telif edilen eserin müellifi meçhuldür. 30 beyitlik mesnevi tarzında bir mukaddime, sözlük kısmını oluşturan 30 kıt'a ve sonda 109 beyitlik bir mesneviden müteşekkildir. Metin kısmı, 354 beyit tutarında olup yaklaşık 1500 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Eliçık, 2013, s. 84).

1.17. Tuhfe-i Âmidî: Âmidî'nin (öl. ?) 1088/1677-78 yılında kaleme aldığı eser; 32 beyitlik bir mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve 8 beyitlik hâtîme bölümlerinden oluşmaktadır. Mesnevi nazım şeklindeki mukaddime ve hâtîme bölümleriyle birlikte toplam beyit sayısı 307'dir. Eserde, 1000 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir (Kaplan & Özkat, 2024, s. 79-83).

1.18. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezzîd-zâde Hâfız Efendi (öl. ?) tarafından 1109/1697-98 yılında *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde, 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009, s. 998-1001).

1.19. Müellifi Meçhul Manzum Sözlük: Eserin müellifi ve telif tarihi meçhuldür. Ancak eserin şimdilik tek nüshasının içinde bulunduğu mecmuanın 1097/1685 olan tertip tarihinden hareketle XVII. yüzyıl veya öncesinde yazıldığını söylemek mümkündür. 5 kıt'adan müteşekkil olan ve toplam 45 beyit tutarındaki eserde, 203 Türkçe kelimenin Arapça karşılığına yer verilmiştir (Kuybu Durmaz & Öztürk, 2022, s. 443-44).

1.20. Türkî vü Tâzî: İbn-i Kalender (öl. ?) tarafından 17. yüzyıl veya öncesinde telif edildiği düşünülmektedir. Mensur bir mukaddime ve 19 kıt'a olmak üzere toplam 235 beyit tutarındaki eserde, 1070 civarında kelime ve ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Sinan Nizam, 2023, s. 173; Öztürk & Jaradat, 2021, s. 1100-05).

1.21. Resm-i Âlî: 1177/1763 yılında Şerîfzâde Âlî (öl. ?) tanzim etmiştir. Mukaddime, sözlük ve hatime bölümlerinden oluşan eser, toplam 498 beyittir. Eserin sözlük kısmında yer alan 28 kıt'ada 1790 civarında Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Doğan, 2024, s. 436-442).

1.22. Şehdü Elfâz: 1204/1789-90 yılında Bozoklu Şâkir Osman (öl. 1817) kaleme almıştır. Mesnevi şeklindeki 48 beyitlik mukaddime ve 261 beyit tutarındaki 28 kıt'alık sözlük bölümünden oluşan eser, toplam 309 beyittir. Eserde, 1001 Arapça kelimenin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir (Özkan, 2013, s. 441-42).

1.23. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi'nin (öl. 1819) 1213/1798 yılında yazdığı eser, mukaddime bölümündeki 94 beyit ve sözlük kısmını oluşturan 1156 beyitle birlikte toplam 1250 beyittir. Sözlükte 3402 Arapça kelimeye 3249 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Tiryakiol, 2013, s. 15-18).

1.24. Nuhbe-i Vehbî: Sümbülzâde Vehbî (öl. 1809) tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. Toplam 1948 beyitten müteşekkil olan eserin 86 kıt'alık sözlük kısmında 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığıyla birlikte ayrıca 550 tabir ve deyimın anlamları da verilmiştir (Yurtseven, 2003, s. 25-29).

1.25. Tuhfe-i Hâcibî: Eserin müellifi Muhlis Halil Bey'dir (öl. 1758). 1223/1808 yılında istinsah edilmiş olmasından hareketle bu tarih veya öncesinde nazmedildiğini söylenebilir. 13 beyitlik mukaddime ve 122 beyitlik sözlük kısmı olmak üzere toplam 135 beyitlik eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserde 516 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır (Uz, 2019, s. 4091-92).

1.26. Lügat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi'nin (öl. ?) 1241/1826 yılında tanzim ettiği eserin amacı, sıbyan mektebindeki talebelerin kelimeleri daha rahat ezberlemelerine yardımcı olmaktır. 30 beyitlik mukaddime ve 85 beyitlik sözlük kısmı olmak üzere toplam 115 beyit tutarındaki eserde, 500 civarında Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Ceviz & Gündüzöz, 2006, s. 213-16).

1.27. Rûhu'l-Edeb: Hayâtizâde Şeref Halil (öl. 1267/1850-51) tarafından Sümbülzâde Vehbî'nin *Nuhbe-i Vehbî*'si örnek alınarak yazılmıştır. Toplam 1252 beyit olan eser, tasnif edilen konu girişlerinin yapıldığı, elif harfinden şın harfine kadar 13 harf ile yazılan 26 kıt'a üzerinden şekil bulmuştur (Kılıçarslan, 2021). ě

1.28. Tuhfe-i Fevzi: Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'ye (öl. 1900) ait olan eser; mukaddime, 63 kıt'alık sözlük ve hâtıme bölümleri olmak üzere toplam 1048 beyitten müteşekkildir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime ve kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran, 2016, s. 88-91).

1.29. Bülğatü's-Sıbyân: Müellifi ve telif tarihi meçhul olan eser, bir mukaddime ve 18 kıt'alık sözlük kısmına sahiptir. Mukaddime bölümü ve takti beyitleriyle birlikte eserdeki toplam beyit sayısı 250'yi bulmaktadır. Eserde, herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmeksizin 1100 civarında Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Kaplan, 2020, s. 46-47).

2. Müellifi Meçhul Arapça-Türkçe Manzum Sözlük

Çalışmamıza konu olan müellifi meçhul manzum sözlük, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 5154 numarada kayıtlı bir mecmuanın 33a-48b sayfalarında yer almaktadır. Söz konusu mecmuanın 1b-32b sayfalarında Abdullatif İbn-i Melek'in *Ferişteoğlu Lügati*, 54a-70 sayfalarında ise Mehmed Müfettiş'in *Sübha-i Sıbyân* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlükleri yer almaktadır. Müellifi meçhul manzum sözlük, muhtemelen *Ferişteoğlu Lügati*'nin devamı olarak düşünüldüğü için kütüphane kayıtlarına ayrı bir eser olarak dâhil edilmemiştir.

Manzum sözlük, son sayfadaki kayda göre aynı zamanda mecmuadaki diğer iki eserin de müstensihî olan Enderûn-ı Hümâyûn Kilâr-ı Hassa görevlilerinden Seyyid Hâfız Mehmed Şerîf tarafından 1248 yılında istinsah edilmiştir. 235x175 (173x128) mm ölçülerinde olan, serlevha ve eser isminin bulunmadığı nüsha; 9 satır, tek/çift sütun ve nesih hatlıdır. Sayfa sonlarında reddade bulunmamaktadır. Kıt'a başlıkları, kullanılan vezinler ve sayfa cedvelleri kırmızı mürekkeplidir. Anlamı verilen kelimelerin üstlerine kırmızı çizgiler çekildiği gibi altlarına da kırmızı mürekkeple numaralandırma yapılmıştır.

2.1. Müellifi ve Telif Tarihi

Kütüphane kataloğuna bağımsız bir eser olarak ayrıca kaydedilmeyen ve kaynaklarda da hakkında malumat bulunmayan manzum sözlüğün müellifi meçhuldür. Eserin herhangi bir yerinde de müellifin kimliği üzerindeki belirsizliği aydınlığa kavuşturacak bir kayda tesadüf edilememektedir.

Her ne kadar eserin müellifi şimdilik meçhul olsa da hâtime bölümünde eserin telif tarihi 957/1550-51 yılı olarak zikredilmiştir:

*Toğuz yüz elli yedide bu nazm
Toğuz kıt'a oldı toğuz yüz luğât* (Hâtime, b. 4)

2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan eserde mukaddime bulunmamaktadır. Beyit sayısı 15 ile 41 arasında değişen 9 kıt'alık sözlük ve 6 beyitlik hâtime bölümünden müteşekkildir. Sözlük kısmını teşkil eden 9 kıt'adan² ilk yedisi kıt'a, son ikisi ise mesnevi nazım şekliyle tanzim edilmiştir.

Müellif hâtime bölümünde eserinin dokuz kıt'adan oluştuğunu, 900 kelimenin karşılığını içeren toplam 196 beyit olduğu bilgisini paylaşmıştır:

*Toğuz yüz elli yedide bu nazm
Toğuz kıt'a oldı toğuz yüz luğât*

*Dağı beyti yüz toksan altı-durur
Hem eksük degüldür içinde nikât* (Hâtime, b. 4-5)

Eser, 9 kıt'alık sözlük ve hâtime bölümüyle birlikte toplam 204 beyittir. Ancak yukarıdaki beyitlerdeki ifadesine göre müellifin ilk kıt'anın başında yer verdiği iki beyitlik takti beyti ile altı beyitlik hâtime bölümünü toplam beyit sayısına dâhil etmediği anlaşılmaktadır.

Eserin sözlük kısmını teşkil eden 9 kıt'ada herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmemiştir. Aynı zamanda bu kıt'alar, ilk kıt'a hariç manzum sözlüklerde çok yaygın olarak karşılaşılan ve kıt'aların tanzim edildikleri bahir ve vezin kalıplarının verildiği takti beyitleri

² Manzum sözlüklerde kelime karşılıklarının verildiği bölümler gazel ve mesnevi gibi farklı nazım şekilleriyle tanzim edilmiş olsalar bile müellifler tarafından bu kıt'a olarak adlandırılmışlardır.

bulunmamaktadır. Müellif, bahir ve kalıp bilgilerini takti beyitleri yerine başlıklarda vermeyi tercih etmiştir.

Manzum sözlükteki 9 kıt'a ve hâtıme bölümü; remel, hezec, hafif, mütekârib, müctes ve serî olmak üzere aruz vezninin 6 bahrine ait 9 farklı kalıpla tanzim edilmiştir. Müellif, aynı türdeki eserlerdeki yaygın teamüle uygun bir şekilde kullanılan bahir isimlerini kıt'aların başlıklarında zikretmiştir. Eserde tercih edilen bahir ve kalıplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Kalıp	Kıt'a Numarası
Remel	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	1
	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	7
	<i>fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	5, 6
	<i>fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün</i>	3
Hezec	<i>mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>	4
Hafif	<i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	9
Mütekârib	<i>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül</i>	Hâtıme
Müctes	<i>mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	2
Serî	<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	8

Birkaç mısra da vezin aksamasının görüldüğü manzum sözlükte aruz vezninin kullanıldığı hemen hemen bütün metinlerde yaygın bir şekilde karşılaşılan imâle, zihaf, med ve vasl gibi birtakım aruz tasarruflarına başvurulduğu görülmektedir. Bunlar arasında gelenek içinde hoş karşılanmayan Türkçe kelimelerde imale ve mede başvurulması dikkat çekici seviyededir. İlkinde imâle-i maksûre, ikincisinde ise imâle-i memdûde Türkçe kelimelerde yapıldığı aşağıdaki beyitler bu duruma verilebilecek iki örnek arasında yer alır:

*Zekan cînk şefe tudağ-durur bıyık şârib
Buzâk tükruk ü tudağ kenârına di itâr* (Kıt'a 2/13)

*Żayf konuk lâkeşe tutmaçdur
Kût azık cāyi' olan açdur* (Kıt'a 8/21)

Manzum sözlükler bilhassa çocuk yaştaki talebelere kelime, gramer ve aruz bilgisi öğretimini önceleyen temel kaynak özelliğine sahip eserler arasında yer alır. Bu eserlerde hedeflenen bilgi aktarımının daha rahat yapılması ve hafızada kalıcı hâle gelmesi için manzum metinlerin vazgeçilmez ahenk unsurlarından olan kafiyeden ziyadesiyle istifade edilmiştir. Nitekim sözlük kısmını oluşturan 7 kıt'anın hepsi kafiyeli olduğu gibi mesnevi nazım şekline sahip olan 8. ve 9. kıt'alardaki beyitlerin hepsi de kendi içinde kafiyelendirilmiştir. İlk yedi kıt'anın altısı mürdef (1, 2, 3, 4, 6, 7. kıt'a), biri ise (5. kıt'a) mücerred kafiyelidir. Aynı şekilde mesneviyle yazılan kıt'alardaki beyitlerin de çoğunda mürdef ve mücerred kafiye tercih edilmiştir.

Kafiye hususiyetleri bakımından üzerinde durulması gereken bir başka husus da eserde yer yer Arapça kelimelerle Türkçe kelimelerin kafiye yapılmış olmasıdır. Bu duruma örnek teşkil eden iki beyit aşağıda gösterilmiştir:

*Levz bâdem ü kışır oldı **ķabuk**
Levndür renk fıstık oldı **ķuruk*** (Kıt'a 9/5)

*Oldı gözgü **mır'ât** [u] **muşt** tarak
İssı şudur **saķın** der oldı '**arak*** (Kıt'a 9/15)

Muhatap kitleye kelime öğretimi yanında pratik konuşmada kullanılan kısa cümle şeklindeki yapılar ile bazı kelime grubu şeklindeki ibarelerin karşılığına yer verilmiş olması, manzum sözlüklerde yaygın karşılaşılan müellif tercihlerinden birisidir. Bu anlamda üzerinde çalıştığımız sözlükte aynı türdeki diğer eserlerden farklı olarak sadece kelime anlamlarına yer verilmiştir. Eserde 900 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı bulunmaktadır. Müellif, karşılığı verilen bu kelime sayısına hâtime bölümünde işaret etmiştir:

*Тоқуз yüz elli yedide bu nazım
Тоқуз kıт'a oldı **тоқуз yüz luġât*** (Hâtime b. 4)

Yukarıda genel değerlendirmelerin yapılarak dikkatlerin çekildiği kıt'aların beyit sayısı, nazım şekli, kelime sayısı ve kafiye türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kıt'a Numarası	Beyit Sayısı	Nazım Şekli	Kelime Sayısı	Kafiye türü
1	35	Kıt'a	195	Mürdef
2	21	Kıt'a	110	Mürdef
3	16	Kıt'a	58	Mürdef
4	15	Kıt'a	69	Mürdef
5	19	Kıt'a	89	Mücerred
6	16	Kıt'a	81	Mürdef
7	15	Kıt'a	66	Mürdef
8	41	Mesnevi	159	Mürdef/Mücerred/Mukayyed
9	20	Mesnevi	73	Mürdef/Mücerred/Müesses
Hâtime	6	Kıt'a	-	Mürdef
Toplam	204		900	

Beyitlerde karşılıkları verilen kelime sayısı 2 ile 8 arasında değişkenlik gösterse de genellikle 4 ile 5 kelimenin karşılığına yer verilmiştir. Aynı türde tanzim edilen diğer eserlerde olduğu gibi vezin ve kafiye icabı karşılıkları verilen kelimelerde öncelik sırası gözetilmemiştir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere beyitlerde önceliğin bazen Arapça bazen de Türkçe kelimelere verildiği görülmektedir:

***Semā**ya gök didiler **arza** yir **baķra** deñiz
ķamer ay oldı güneş **ķems** gündüz oldı **nehār*** (Kıt'a 2/2)

***ķulle** taġ başı **cebel** taġ yoķuşdur '**aķabe**
ķatı pek taşa dinür **saķra** ufaķ taşa **ķaķā*** (Kıt'a 5/6)

Kıt‘alarda hem şekil hem de anlam münasebeti bakımından belli bir tertip hususiyetine riayet edilmemiştir. Ancak müellif, beyitler özelinde mümkün olduğunca karşılığı verilen kelimelerde anlam münasebeti bakımından tematik bütünlüğü temin etmeye gayret etmiştir. Bu gayretin temelinde kelime öğretimini kolaylaştırma amacının ön planda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sebze, meyve ve hayvan isimlerine hasredilen aşağıdaki iki beyit, tematik bütünlüğün sağlandığı beyitlerden sadece ikisidir:

*Kelem ki **kerneb** ü **ficc** karpuz u kavun **biṭṭih**
Sefercel ayva **kişāya** vü hem dinildi hıyār (Kıt‘a 2/6)*

*Ügeyik **fāhte** bildırcına dirler **selvā**
Serçe ‘**uṣfūr** ıvez ördek ü tūṭī **bebḡā** (Kıt‘a 5/1)*

Eserde kelime öğretimini kolaylaştırmak için başvurulan yöntemlerden bir diğeri de aynı beyit içinde zıt anlamlı kelimelere yer verilmiş olmasıdır:

*Az **kalīl** oldu vü çok oldu **kesīr**
Nakşdur eksik ü artuk **ruchān** (Kıt‘a 3/5)*

*Semen oldu bahā **hişb**[dur] ucuzluk
Raḡiṣ oldu ucuz kıymetli **ḡāl** (Kıt‘a 4/15)*

Manzum sözlük türündeki birçok eserde müellifler, mümkün merteye karşılıklarını verdikleri kelimelerin aynı mısra içinde olmasına gayret etmiş olsalar da yer yer buna muvaffak olamamışlar ve bazı beyitlerde kelime anlamlarını ikinci mısralara sarkıtmak zorunda kalmışlardır. Bu anlamda üzerinde çalıştığımız manzum sözlüğün dikkatleri çeken özelliklerden biri de karşılıkları verilen kelimelerin hepsinin aynı mısra içinde verilmiş olmasıdır:

*Zehbedür altun u **fizza** gümüş **nuḡās** bakır
Timur **ḡadīd** körük **minfāḡ** ekseri **mismār** (Kıt‘a 2/20)*

*Fevḡ üst oldu vü **taḡt** alt [u] **ref** kaldıрмаḡ
Levhdür taḡta **ḡaṣeb** ağaç oluḡdur **mizāb** (Kıt‘a 6/5)*

Kaynak dildeki bazı kelimelere hedef dilde karşılık bulmakta zorluk çeken müellif, bu zorluğu aşmanın çaresini bazı Arapça kelimelere karşılık olarak yine Arapça kelimeler kullanmada bulmuştur. Örneğin aşağıdaki beyitlerde “şehir” kelimesine karşılık kullanılan “medīne” ve “mesvā” kelimesine karşılık kullanılan “makām” kelimesi Arapçadır:

*Şehr medīne daḡı **mesvā** maḡām
Sarḡ-durur köşk **ḡatı** yir **kulām** (Kıt‘a 8/11)*

900 kelime karşılığına yer verilen manzum sözlükteki kelime kadrosunun büyük bir kısmını isim veya isim kökenli kelimeler teşkil ettiği gibi bu kelimeler de günlük hayatta ihtiyaç duyulan temel kavram ve terimlerle ilgilidir:

Remād kül [ü] kömür **fahm**dur ocağ **kânün**
Hıtab odun u tütün oldı [hem] **duhân** od **nâr** (Kıt'a 2/21)

Yağa **ceyb** ü ctek **zeyl** oldı **kum** yeñ
 Pamuk **kuṭn** oldı gömlek oldı **sırbâl** (Kıt'a 4/11)

Sözlükte karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğunu her ne kadar isim veya isim kökenli kelimeler teşkil etmiş olsa da bilhassa mastar hâlindeki fiillere de yer verilmiştir. Bu fiillerin de hemen hemen hepsinin birinci kıt'ada yer aldığı görülmektedir:

Ca'1 kılmak oldı **hacb** u **nehydür** men' eylemek
Caḥd inkâr eylemek keskin kılıç oldı **husâm**

Bağlamak ' **aqd** yapışmak **lems** ağlamak **bukâ**
 ' **Adv** yelmek **mesk** tutmak **ferr** kaçmak ve 's-selâm (Kıt'a 1/17-18)

Eserde yer yer aynı anlama gelen birden fazla Arapça kelimeye Türkçe bir kelimeyle karşılık verilmiştir. Arapça "esed", "leys" ve "gazanfer" kelimelerine karşılık olarak Türkçe "arслан"; yine Arapça "şehd" ve "asel" kelimelerine karşılık olarak da "bal" kelimesinin verildiği aşağıdaki beyitler bu kabildendir:

Zi 'b kurd oldı [vü] **hınzîre** toñuz
Esed ü **leys** ü **gazanfer** arslan (Kıt'a 3/14)

Yumurta beyza vü **kağgana** 'ucce
Duh[u]n yağ oldı vü **şehd** ü 'asel bal (Kıt'a 4/9)

Bazı kelimelerin çoğul hâllerine yer verilmesi, manzum sözlüklerin sahip oldukları ortak özelliklerden biridir. Müellifi meçhul manzum sözlükte de 20 civarında kelimenin çoğul şekli verilmiştir:

Şağır atrūs u aşam aḥras u ebkem dilsüz
Rakabe oldı boyun geldi anuñ cem' i **riḳâb**

Sin diş ü **halk** boğaz cîd ' unuḳ oldı boyun
 Arḳaya şalb dinür hem azu dişler **enyâb** (Kıt'a 6/10-11)

Hem bir edebî eser hem gramer kitabı hem de bir sözlük hüviyetine sahip olan manzum sözlükler, tanzim edildikleri dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleriyle de oldukça önemli edebî türlerdendir. Yazıldıkları dönemlerde dilde canlılığını muhafaza eden ancak zaman içinde çeşitli sebeplerle güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimeleri ihtiva etmeleri, manzum sözlüklerin bünyelerinde barındırdıkları dil malzemeleri arasında yer alır (Kaplan, 2024, s. 85-86). Manzum sözlükte de bu meyanda kullanılmış "arık (Kıt'a 9/3), çoğan (Kıt'a 7/29), çükün (Kıt'a 5/14), dölek (Kıt'a 9/7), edik (Kıt'a 8/7), eñek (Kıt'a 2/13), giñ (Kıt'a 9/10), gözgü (Kıt'a 9/15), ır (Kıt'a 9/1), ıssı

(Kıt'a 5/3), katı (Kıt'a 8/11), (Kıt'a 8/5), (Kıt'a 3/12), taşrağı (Kıt'a 2/11), uğrı (Kıt'a 8/23)" ve "yügrük (Kıt'a 7/31)" gibi arkaik kelimelere tesadüf edilmektedir.

3. Çeviri Yazılı Metin

I

[33a] el-**Ḳıṭ'** atu **fī-Baḥri'**l-**Hezec**

1. **Ā**fitāb-ı **ṭal'** atuñ 'ālemleri rüşen **ḳılur**
Ne yire kim düşse sâyeñ serv ile **güşen ḳılur**
2. *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*
Bu remel baḥri-durur kim **ṭab'** uñi maḥzen **ḳılur**
3. **Ḥamd** ögmek **şukr** minnet **ḥubz** etmek **ḳul ḡulām**
Ba'ş ḳoparmak **ḳiyāmet** gündür **yevmi'**l-**ḳiyām**
4. **Nebt** bitmek **zer'** toḫm ekmek-durur biçmek **ḥaşād**
Ḥabbe dāne **sunbule** buḡday başı yıl **ḥavl'** **ām**

[33b]

5. Aşlı pāk oldu **şerīf** alçaḳ **ḳiṣidür** hem **vazī'**
Ḥüy-ı ḥoş oldu **ḥalūk** ulu **ḳiṣi** oldu **humām**
6. **Beyn** ayırmak **naḳl** ırmak **reşh** şızmak **nehr** çay
Ḥalk ma' nisi yaratmak cins-i ādemdür **enām**
7. **Faḳd** itmekdür **ṭaleb**dür istemek **la'b** oynamak
Oldı **vicdān** bulmak [u] şaḳlamak oldu i' **tişām**
8. **Necm** yıldız **yevm** gündüz **leyl** gice 'ayn göz
Nür rüşen **nür** rüşenlik **ḳaranlık**dur **zulām**
9. **Şurb** içmek **ḳay'** ḳuşmak **cery** aḳmak buz **cemd**

[34a] **Maşş** şormak **ledḡ** ısırmak cānevercükler **hevām**

10. **Sebb** sökmek **zarb** urmak **ḳatl** öldürmek-durur
Ḥayy diridür **nevm** uyumak **hebb** uyanmak **şubḥ** bām
11. **Ḥarḳ** yırtmak **ḥayt** dikmek **kesr** oldu şınamak
Ḳat' kesmek **lebs** giymek **hāme** başdur cem' i **hām**

12. **Zahr** arka **zufir** tırnak **ricl** ayakdur **rukbe** diz
Re's baş u **vech** yüz [ü] **half** ard u ön **emām**
13. **Uzn**dur kulağ burundur **enf hācib** oldu kaş
Ka'b topuk parmak **işba'** dur meme oldu **burām**
- [34b]
14. **Külbe** bögrekdür göbekdür **surre** vü ökçe **'aḳab**
Muḥ ilik **mirfaḳ**-durur dirsek kemüklerdür **'izām**
15. **Sahb** çekmek **remy** atmak oldu vü düşmek **vukū'**
'İlm bilmek **ḳism** bölmek oldu kesmek **inşirām**
16. **Farḳ** ayırmakdur burakmak **tarḥ** u yolmakdur **netef**
Şetm sögmekdür **gāzab**dur kaçımak tarlık **hīrām**
17. Ca'1 kılmak oldu **ḥacb** u **nehyd**ür men' eylemek
Caḥd inkār eylemek keskin kılıç oldu **ḥusām**
18. Bağlamak **'aḳd** yapışmak **lems** ağlamak **bukā**
[35a] **'Adv** yelmek **mesk** tutmak **ferr** kaçmak ve's-selām
19. Yardım itmek **naşr** u **ci't** gelmek ü gitmek **zihāb**
Herb kaçmakdur **ḳu'ūd** oturmak [u] tırmak **ḳiyām**
20. **Meyl** egilmek **ḥarḳ** yanmak **şabr** katlanmak-durur
Neyl irişmek **vaşl** ulaşmak çokluk-dur[ur] **gārām**
21. Söylemek **ḳavl** u **kitābet** yazmak utanmak **ḥayā**
İşlemek **fi'1** [ü] buyurmak **emr** hem sözdür **kelām**
22. Añlamak **fehḥ** ü **ḳirā'**at okumak virmek **'atā**
Zelḳ tayanmak u çıkarmak **ḥal'** leşkerdür **luhām**
- [35b]
23. Bir yire girmek **duḥūl** u yine çıkmaklık **ḥurūc**
Geçmege dindi **'ubūr** [u] kesmege di **incizām**
24. Başlamak oldu **şurū'** u dönmek olmuşdur **rucū'**
Cem' devşirmek-durur çokluk dimekdür **izdiḥām**
25. **Aḥz** almak **ve'y** virmekdür tağıtmak **neşrdür**
Örtmekdür **setr** ü **feth** açmak dizilmek **intizām**

26. Şaklamak **hifz** ü kazanmak **kesb**dür **ğabn** almak
‘**Aşr** şıkmaq **devr** dönmekdür şarâb adı **mudâm**
27. Kaz **baṭ** kuzgun **ğadāk** [u] oldu bülbül ‘**andelīb**
[36a] **Ṭayr** kuşdur **būm** baykuşdur gügercindür **hamām**
28. **Ra’y** gütmek **ṭams** tutmak **zebḥ**dür boğazlamak
Selḥ yüzmek **fesh** bozmaq ḳur‘ a atmaqdur **sihām**
29. **Ṭabḥ** bişmek beslemek **terbīb ekl** oldu yimek
Bel’ yutmaq çiynek **maz’** oldu siñmek **inhizām**
30. **Ṭīn** balçıkdur [u] **ḥacr** taş oldu vü **reml** oldu ḳum
Caşş kireç toprak **turāb** oldu vü mermerdür **ruḥām**
31. Yol **sebīl** ü yürümek **meşy** [ü] ḳulağuzdur **delīl**
Dindi toprağa **şa’id** [ü] **rīḥ** yeldür toz **ḳatām**
[36b]
32. Oldı ḳalīçe **nihālī** vü **kesā** oldu kilīm
Mihvaḳa adı süpürge oldu süpründi **ḳumām**
33. **Mesh** silmek **ṭahr** pāk olmak üfürmek **nefḥ**dür
Ġams ṭalmaḳdur **nüzül** inmek bulut oldu **gamām**
34. **Delk** ovmaqdur yumaḳ **ğasl** oldu **vaz’** oldu ḳomaḳ
Kevn olmak **lebs** eglenmek ufaḳ taşdur **silām**
35. **Zikr** añmaq **sem’** işitmek ebsem olmakdur **şamet**
Başlamak **bed’** orta **vast’** u āḥir olmakdur **tamām**

II

Ḳıṭ’atü Uḥrā ‘**Alā-Vezni Fer’i’l-Müctes**

mefā’ilün fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün

[37a]

1. Ev üsti **saḥ**-durur hem **cidār**[dur] **dīvār**
Ev oldu **beyt** velikin serāya dindi **dār**
2. **Semāya** gök didiler **arza** yir [ü] **baḥra** deñiz
Ḳamer ay oldu güneş **şems** gündüz oldu **nehār**

3. **Şehāb**-durur bulut u **maṭar**-durur yağmur³
Şovuḡ **berd**-durur **selc** qar u ıssı **hār**
4. **Şitāya** kış didiler **şayf** yaz gül-durur **verd**⁴
Varaḡ ki yapraḡa dindi çiçeklere **ezhār**
5. Di **kerm** bāḡa ‘**ineb** yaş üzüm kurusu **zebīb**
[37b] **Şemer** yemiş daḡı **rummān**ñ adı oldı enār
6. Kelem ki **kerneb**⁵ ü **ficc** karpuz u kavun **biṭṭih**
Sefercel ayva **kişāya** vü⁶ hem dinildi hıyār
7. Di **fūla** baḡla noḡud **ḡums** büberdür **fulful**
Er[i]z pirinç ü **bez[i]r** toḡm u **sūk**[dur] bāzār
8. **Semek** balıḡ gemi **fulk** gemicidir **mellāh**
Ṭarīḡ yol köy adı **ḡarye** şehrler **enşār**
9. **Ḳarīb** oldı yaḡın ü **ba‘īd** oldı ıraḡ
Şaḡīr küçücek olup cem‘ine dindi **şiḡār**⁷
[38a]
10. ‘**Acüz** ḡarı yigit **şāb** u **seyḡ** hem ḡocadır
Bik[i]r kız oḡlan u cem‘i gelür anuñ **ebkār**
11. Dinildi terlige **ḡurtuḡ** **şi‘ār** iç ḡaftān
Di **ferve** kürk daḡı ṭaşraḡı libāsa **dişār**
12. Diş oldı **zirs** omuz **menkib** [ü] **żala**‘ige
Yemīn şaḡ-durur [u] şol **şimāl** ü **yesār**
13. **Zekan** eñek **şefe** ṭudaḡ-durur bıyık **şārib**
Buzāḡ tükrük ü ṭudaḡ kenārına di **iṭār**

³ Vezin tutarsız.

⁴ Vezin tutarsız.

⁵ kerneb: ḡarneb N.

⁶ **kişāya** vü: vü **kişāya** N.

⁷ Vezin tutarsız.

14. Di oturaq yire **ālye** vü hāyeye **huşye**
 [38b] **Zeker** [...] ⁸-durur yegdür olmasa izhār
15. **Bakar** şıgır u **cemel ibl** oldı cins deve
 Dişi[ye] **nāka ba'ir** erkegi **zimām** yular
16. **Ġanem** koyun keçi **mağz** u **hamel** kuzu çoç **kebs**
Bağal qatır **feres** at u eşek diseñ di **himār**
17. Di yir şıçanına **yerbū'** u **nāfikā** delügi
 Kediye **hirre** vü **sinnevr** di şıçana **fār**
18. **Del[i]v** koğa vü hav[u]z **maşna'a** çanaq **kaş'a**
 Şu kıyusunıñ adı **bi'r** ü cem' idür **ābār**

[39a]

19. Geçüt **miğāza cis[i]r** köpri vü dere **vādī**
İcāc acı şu **yenbū'** çeşme 'ayn bñar
20. **Zeheb**dür altun u **fızza** gümüş **nühās** bakır
 Timür **hadid** körük **minfağ** ekşeri **mismār**
21. **Remād** kül [ü] kömür **fağm**dur ocaq **kānūn**
Haṭab odun u tütin oldı [hem] **duḡān** od **nār**

III

Kıt'atu Uḡrā [‘Alā]-Vezni Fer'-i Remel

fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1. Oldı gizlenmek ma' nīsi **iknān**⁹
 Āşikār eylemek oldı **i' lān**
2. Döşemek **başt** u **irādet** dilemek
 İvmege hem dinilüpdür **im' ān**

[39b]

3. **Medhdür** ögmek [ü] **zemm** yirmekdür
Şāhib ü **şefkat** [u] **raḡm** oldı **hanān**

8

⁹ Vezin tutarsız.

4. Gülmege **zahk** dinilür **hemme** ğam
Hüzndür ğuşşa vü cem' i **ahzân**
5. Az **kalîl** oldu vü çok oldu **keşîr**
Nakşdur eksik ü artuğ **ruchân**
6. Ölçmek **kîl**-durur şaymağ ' **add**
Tartmağ **vezn** ü terazû **mizân**
7. **Şa' b** güç oldu vü **sehl** oldu kolay
Fâ'ide **rebh**dür ü **husrân** ziyân
8. Di **şa' îr** arpa taruya **züre**
Küds harman adıdur **tibn** şaman
9. **Cü'** açlık di **şiba'** toklukdur
Berr beyâbân u şusuzdur ' **aşân**
10. Yırtmağ **mezğ** ü la' [a]ğdur yalamağ
Yülümek **halğ** u unutmağ **nisyân**
11. **Zevce** er ' avreti vü **zevc** eri
Ağdur kardeş ü cem' i **iğvân**
- [40a]
12. **Ters** kalkan u zır[ı]h **der'** oldu
Didiler hem sünüye **remh** ü **sinân**
13. Kurşun **ânük** di kalaya di **raşâş**
Şufr **tüc** oldu eritmek **zubâb**
14. **Zi' b** kurd oldu [vü] **hinzîre** toñuz
Esed ü **leys** ü **ğazanfer** arslan
15. Hem yılan **hayy** u **ef' î** dişisi
Ejdehâya dinilüpdür **su' bân**
16. **Qam**ldur bit adı **burgüs** pire
Hem dahı **qurtciğazlar**¹⁰ **dîdân**

¹⁰ qurtciğazlar: qurtciğazlardur N.

IV

Kıt'atü 'Alā-Vezni Fer'-i Hezec ve Huve

mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

1. **Racul** erdür **nisā** ' avret **hı[ı]m** āl
Beşik **mehd** oldı oğlancuqlar **etfāl**

2. **Şabī** oğlan oğul **ibn** ü ana **umm**
Baba **ebdür** dede **ceddür** çayı **hāl**

3. Dişi **ünsā zeker** erkek dimekdür
Gelindür hem ' **arūs** evlenmek **ihāl**

[40b]

4. Di kız kardaşa **uht bint** hem kız
İkiz **tev'em nesl** döl cem' i **ensāl**

5. Kerem oldı **sehā** virmek-dur[ur] **bezl**
Bu[u]l hisset-durur eylükdür **efzāl**

6. **Daķık** ince **hafifüñ** adı yeyni
Şakıl ağır-durur cem' idür **eşķāl**

7. **Mezil** arık **semīn** adı semizdür
Lah[ı]m et **şahm** iç yağı koyun **māl**

8. **Mur** acı **hāmiş** ekşi **milh** tuzdur
Hul[u]v tatlu eyü şu adı **selsāl**

9. Yumurta **beyza** vü kaygana ' **ucce**
Duh[u]n yağ oldı vü **şehd** ü ' **asel** bal

10. Di **hass** marula vü **baķl** oldı tere
Kuru balçık adına dindi **şalşāl**

11. Yaķa **ceyb** ü etek **zeyl** oldı **kum** yeñ
Pamuk **kuṭn** oldı gömlek oldı **sirbāl**

12. Karın **batn** [u] ciger **kebd** ü tamar ' **ırķ**
Bedende bir tamar var adı **kıyfāl**

[41a]

13. İb[î]t koltuk bilek rusğ [ü] ‘azud kol
Gögüs şadr oldu dem kan [u] gönül bāl
14. Ğazāl oldu geyik tavşandır erneb
Karınca neml oldu vü kanad bāl
15. Semen oldu bahā hişb[dur] ucuzluk
Raḥiṣ oldu ucuz kıymetlü[dür] ğāl¹¹

V

Kıt‘ atı Uḫrā ‘Alā-Vezni Fer‘ -i Remel ve Huve

fe‘ ilātün fe‘ ilātün fe‘ ilātün fe‘ ilün

1. Ügeyik fahte bildircına dirler selvā
Serçe ‘uşfūr ivez ördek ü tūṭī bebġā
2. Tavuġa ad decāc oldu ḫurūsa hem dīk
Kānada dindi cenāḥ oldu gügercin varkā
3. Menfa‘ at ıṣṣı mazarrat luġati oldu ziyān
Dirheme akçe alup şatmaġa di bey‘ u şirā
4. ‘Ademe yokluk olup ad vucūda varlık
Şiddet oldu katılık¹² [u] daḫı çok māl şerā
5. Mihbere oldu divit ḫibre mürekkeḫ dirler
Tirs ü kırtās kāġıd oldu kurāse eczā
6. Kulle taġ başı cebel taġ yoġuşdur ‘akabe
[41b] Katı pek taşa dinür şahra ufak taşa ḫaşā

7. Yemm deñiz lucce deriñ yir di kenāra sāhil
Göl ġadīr oldu sefine gemi vü şudur mā’
8. Un daķık oldu ḫamīr oldu ‘acīn kirde raġīf
Oldı tāḫūna degirmen taşına dindi rehā

¹¹ Kelimenin aslı, ġālī’dir.

¹² Şiddet oldu katılık: katılık oldu şiddet N.

9. Didiler yaylağa **merta'** dahı kışlağa **maşif**
Nâhiye şehr yanı küylara hem dindi **qurā**
10. **Maşriq** u **mağribe** gün toğısı gün batısı di
Fey' ü **zıl** gölge olup oldu güneş adı **zekā**
11. Di **hilāle** yeñi ay **bedr-i tamām** on dördi
Hāle ay ağılı ay aydını oldu **qamrā**
12. **Merc** otluk yiridür yir yüzine dindi **edim**
Qafr hālī yir olur **berr** ü **mefāze şahrā**
13. **Şecer** ağaç köki **ğirf** oldu **ğuş[u]n** hem budığı
Sögüdüñ adı **hilāf** degenek oldu **'aşā**
14. Kabāğa **kar'a** diyüp **sil'a** çükündür didiler
Çörek otına di **şüniz** ü yire di **ğabrā**
15. Oldı **nu'mān-ı şakāyık** da gelincik çiçegi
[42a] Didiler bāğçeye **ravzaya** nergis **'abhā**
16. **Fess** kuru yonca vü **qazb** u **ratābe** oldu yaşı
Yaş ota dindi **haşış** ü kuru ot oldu **kelā**
17. Sirke **hall dıbs**-durur bekmez ü **kand** oldu şeker
Kand halvāsına **fānid** di ni' met **ālā**
18. Cenk ālāti **silāh** oldu vü **seyf** oldu kılıç
Düşmeniñ adı **'adū** oldu vü cenk oldu **vegā**
19. **Mutrika** oldu çekiç **mibred** ege örs **'ilāt**
Oldı **sikkīn** bıçaq od yalıñı oldu **lezā**

VI

Qıt'atu Uhrā' Alā-Vezni Fer'-i Remel ve Huve

fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

1. Oldı **hubb** sevmek ü hem dōstlar oldu **aḥbāb**
Yoldaş[m] adı **refiḳ** oldu vü yārān **aşhāb**

2. Yola **mezheb** didiler dağı ‘**ivec** egri-durur
[42b] **Şavb** bir cânib ü toğrı dir olursan di **şavâb**
3. **Maştaba** tekye-durur hem dağı dükkân **hânüt**
Kilide **kıfl** işige di ‘**atebe** kapuya **bâb**
4. Di **kaşîre** kışa vü ‘**arz** in ü **tül** uzun
Oldı bünyâd **esâs** u ev öni oldı **cenâb**
5. **Fevk** üst oldı vü **taht** alt [u] **ref** kaldırmak
Levhdür tahta **haseb** ağaç oluğdur **mizâb**
6. Oldı **râküd** küp ü **kâs** çanak **taşt** legen
Küze bardağdır ev esbâbi **esâs** u ev‘ **âb**
[43a]
7. Kap kaçak **zarf** u vi‘ **â** torba[ya] **lahş** selle seped
Hegbe **hürce** dinilüp dindi tağarcuğa **curâb**
8. **Şûf** yün oldı vü **hayt** iplik ü **mahit** igne
Hem dinildi beze **kirbâs** u yüz örtüsü **niğâb**
9. Kâmete **kadd** diyüben bügriye **ahdeb** didiler
Fahz uyluk adıdır hâm deri oldı **ihâb**
10. Sağır **atrüş** u **aşam** ahras u **ebkem** dilsüz
Rakabe oldı boyun geldi anuñ cem‘ i **rikâb**
11. **Sin** diş ü **halk** boğaz **cîd** ‘**unük** oldı boyun
[43b] Arçaya **şalb** dinür hem azu dişler **enyâb**
12. **Cevz** koz **kummesrâ** emrüd u hürmâdur **temr**¹³
Hem di **hişrim** çoruğa cem‘ -i ‘inebdür **a‘ nâb**
13. **Nemr** kaplanuñ adı **dubb** ayu **sa‘ leb** dilkü
Kird maymuna dinür **kelb** köpek cem‘ i **kilâb**
14. ‘**Ankebüt** oldı örümcek kelebek oldı **firâş**
Didiler aruya **zenbür** siñek oldı **zubâb**

¹³ Vezin tutarsız.

15. Oldı **mecnūn** delü vü **keyyis** ü **dāhī** zîrek
Kevden aḥmaḳdur uzun boylı kişidür **şingāb**

[44a]

16. Kiriş oldı **veter** ü hem daḥı **ḳavs** oldı yay
 Temrene **naşl** dinüp dindi oḳa **sehm** ü **nişāb**

VII

Ḳıf'atu Uḫrā 'Alā-Vezni Fer'-i Remel ve Huve

fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

1. **Cebhe** alın **fem** ağız dildür **lisān**
 El-durur **yed** daḥı parmaḳlar **benān**
2. **Şa'r** kıl **seblet** bıyık **liḫye** şaḳal
Cevf iç oldı vü ḳalb oldı **cenān**
3. 'Abd ḳul āzād-durur **ḥurr** ü 'atīḳ
 Hem sünetsüz **aḳlef** ü sünnet **ḫitān**
4. **Ḥavf** u **ḫaşyet** ḳorḳu **işm** oldı günāḥ
Şāliḫa ḫatuna dirler hem **ḫāşān**
5. Āşikār **cehr** ü **ḫafıyye** gizlüdür
Şidḳ gerçek oldı **kizb** oldı yalan
6. **Ebyaz** aḳ **aḫzar** yeşil **aḫmer** kıızıl
 Şaru **aşfer** za' ferān oldı **eḳān**

[44b]

7. **Ḥinta** buḡdaydur 'adesdür mercimek
Şüm şarımşak **başal** oldı şoḡan
8. **Lift** şalgam **fucl** turp u süd **leben**
 Hem daḥı bir nev' ḫurmādır **muşān**
9. **Tīn** incir ü **icāş** oldı erik
 Elma **tuffāḥ** u aluḳdur **ḡabrerān**
10. **Ḳaşr** köşk hem 'imād oldı direk
 Pencere **mişkāt** u **sullem** nerdübān

11. **Nerka** yaşduğ u döşek oldı **firās**
Dindi yorğana **lihāf** örtü **kinān**
 12. **Şed** kuşakdur **sevb** ton gömlek **kamīş**
Hem yağa **ciryān** nerm olmak **liyān**
 13. **Savt** kamaçıdır çomak **debbūs**dur
Serc eyerdür hem **licām** oldı uyan
 14. Oldı **laklak** leylek ü karga **gurāb**
Turna **kürki** oldı ‘**ak’ ak** şakşağan
 15. **Qidr** çölmek **mil’ aqa** oldı kaşık
Hābiye küp **mircel** olmuşdur qazan
- [45a]

VIII

Meşnevi fî-Bahri’s-Serî’ ve Huve

müfte’ ilün müfte’ ilün fā’ ilün

1. Oldı **zeneb** kuyruğ u **ecdel** toğan
Çañ **ceres**dür dişi hardur **etān**
2. Tul kalan ‘avret olur **ermile**
Şibr qarış barmaq uci **enmile**
3. Dil dibi ‘**aker** çeñe oldı **hanek**
Sāk topuk oldı vü **sā’ id** bilek
4. A’**rece** aksak dinilür rence **da’**
İki bükülmeklige di **inḥinā**
5. **Re**’tdür öyken talağ oldı **taḥāl**
Raṭb yaş oldı öküsürük **su’ āl**
6. Görmeyen a’**mā**-durur **aḥvel** şaşı
Rīk ü **dem’** tükruk ile gözyaşı
7. Çizmeye **curmūk** iç edik **ḥuff** dinür
Nīl çivid pamuğa **kursuf** dinür

8. **Had** yanağ u **havşala** kuruşak-durur
Cemd kuru yağmak **ihrāk**-durur¹⁴

[45b]

9. Oldı karanlık dahı **deycūr** u **dāc**
Sicne di zindān u çerāga **sirāc**
10. **Denn** küp **ācurr** kiremid konşu **cār**
Berk **menī**^c oldı **haşin**[dür] hişār
11. **Şehr** medīne dahı **meşvā** maķām
Şarh-durur köşk katı yir **kulām**
12. Kerpiç olur **libne** kesekdür **meder**
Şid kireç oldı vü toprak ^c **afēr**
13. **Taht** revāk u döşek oldı **bisāt**
Birre di ihsān sevinmek **neşāt**
14. ^c **İzz** ululuk **gunc** u **delāl** oldı nāz
Ġimd kın oldı vü kılıçdur **curāz**
15. **Cunne** di kaķkana bahādır **cesūr**
Cund çeri oldı helāke di **būr**
16. **Cufn** kılıç kımı vü **cu^c be** belik
Şakb dinür delmege **hücre** delik
17. **İbr**dür igne delügi oldı **sem**
Oldı **ķabā** kaftan [u] sancağ ^c **alem**

[46a]

18. **Sil^c a** kumaş oldı vü arşun **zirā^c**
Satı-durur tās kile oldı **şā^c**
19. **Ķamh** ki buğdaydur ölçek **ķafiz**
Yufka **rukāk** u kırı etmek **ķabiz**
20. **Cubn** penir oldı azıķdur **ta^c ām¹⁵**
Hem dahı etmek ķatıģıdur **idām**

¹⁴ Vezin tutarsız.

¹⁵ ta^cām: nuṭām N.

21. **Ẓayf** konuk **lākeşe** tutmaçdur
Ḳūt azık **cāyi**‘ olan açdur
22. Menzil olup **merhale** yol oldu **fecc**
 Ğam **terah**¹⁶ u şāzālīk oldu **ferec**
23. Faqr dinür **fākā**ya borç oldu **deyn**
 Uğnya **şu**‘ **lūk**¹⁷ dinür ‘**ayb** şeyn
24. Ḳalbura **ğirbāl** di **minhal** elek
 Beksimede **ka**‘ **k** ü **nuhāle** kepek
25. And virilmeklige **tahlīf** di
 Hem dahı döndürmege **tahrīf** di
26. **Nuql** meze oldu şarāb oldu **rāh**
 Rāhat olacağ yire dirler **merāh**
- [46b]
27. **Sekr** ser-i hoşluğ di ayılmağ **şah[i]v**
 Yazmağ **tahrīr** ü yuyulmağ **leh[i]v**
28. Hem çürümek ‘**afn** çürükdür **remīm**
Ḳuds-durur pāk ü güzellik **besīm**
29. **Ğaym** bulut yağmura **ğays** oldu ad
 ‘**İhdür** yün ü hem köpükdür **lubād**¹⁸
30. **Arkaḡ** alaca dahı **erḡam** yılan
Hurş ile **eşnāna** dinildi çoğan
31. Hem dinilür **uzhiye** ḡurbān dedem
Sevr şıgır **cedy**dür oğlağ hem
32. **Ḥayl**-dur[u] at u üzengü **rikāb**
 Tay **muh[u]r** ü yügrük at oldu ‘**irāb**

¹⁶ terah: nezaḡ N.

¹⁷ şu‘ lūk: şal‘ ūk N.

¹⁸ Vezin tutarsız.

33. **Telle** depe **tîh** beyâbâna ad
Baqq üvez oldı vü çekirge **cerād**
34. Peyk **berīd** oldı bat[ı]ydur **kehel**
Zebd köpükdür dağı yaşlık **belel**
35. **Hızb** bölük ortaya **eşnā** dinür
Bahsdur az şaymağa **işşā** dinür
- [47a]
36. **Naızrdur** altun bilezikedür **sivār**
Zeyf kem aqçe **zelem** oldı kumār
37. Ablaka **lecān** di helāle **mubāh**
Şavt **şurāh** oldı çağırmaq **şayāh**
38. **Zevc**-durur çift **vet[e]r** tek-durur
Yumşaq olur **leyn** ü **vesaq** pek-durur
39. ‘**Āne** kaşık yatmağa di **iztıcā**‘
Dindi ‘**azeb** ergene **ķirbān** cimā‘
40. **Hüb** u **cunāh**a didiler hem günāh
Ħaml yük oldı vü cimā‘ oldı **bāh**
41. Hem kocalık **seyb** yigitlik **fetā**
Oldı ana **vālide vālid** ata

IX

Meşnevi fî-Baħri’l-Ħaffif ve Huve*fā‘ ilātün mefā‘ ilün fe‘ ilün*

1. Oldı rüşen **senā țariyy** tāze
Ir **ġinā** oldı **nağme** āvāze
2. **Bārbut** oldı qopuz düdük **mizmār**
Oldı **meşvā** kebāb u ħamr ‘**uķār**
- [47b]
3. Di ‘**acāfe** arık qoyundur **şāt**
Hem **mevāşī**ye dindi ħayvānāt

4. **Fâkihe** mîve **hûh** şeftâlû
Hem dağı **mişmiş** oldu zerdâlû
5. **Levz** bâdem ü **kişr** oldu kabuğ
Levndür renk fıstık oldu **ğurûk**
6. Oğ gezi **kûk** u **şavlecân** çevgân
Dikme **ğars hadîka**dur bûstân
7. Kemre **serkîn** ü ma' denûs **sezâb**
Zihbe yağmur [u] karga dölegi **şâb**
8. **Yem** deñiz hem ikinci oldu **kâfir**
Örtmek **setr** ü **ketm** örtücü **sâtir**¹⁹
9. 'Unf berg oldu bend ü bâğ ' **ikâl**
İp ki **habl** oldu vü cem' i **hibâl**
10. Giñlige **fushat** u yabana **felât**
Hem tağılmağa dindi **semî** ü **şitât**
11. Yüce tağ başı **şâhik** olmuşdur
Ulu çadır **surâdik** olmuşdur

[48a]

12. Yaya **râcîl**dür atludur **fâris**
Hem oldu şusuz qurı **yâbis**²⁰
13. Toz **ğubâr** ıssı yel **semûm** oldu
Fâs balğa keser **kadûm** oldu
14. Hem **veted** mîh u destere **minşâr**
Sâc ayak **minşab** u hevân **minhâr**
15. Oldı gözgü **mir'ât** [u] **muşt** tarağ
İssı şudur **sağîn** der oldu ' **arak**

¹⁹ Vezin tutarsız.²⁰ Vezin tutarsız.

16. **Kuḥl** sürme güzellik oldu **kasām**
Oldı çirkin **kabīh** renc **cuzām**
17. **Ẓav**’ ışıkdur çerākdur **mişbāh**
Tañla aḥşam-durur **ṣabāh revāh**
18. Hem ziyā virene dinür **vehhāc**
Şiše **kārūra** sırça oldu **zücāc**
19. **Ḳabs** od çaḳmaḳ oldu **ḳaddāha**
Hem serāy ortası-durur **sāha**
20. **Zuḥruf** ile **varaḳ** gümüṣ altun
Hem ev esbābına dinür **mā’ūn**

[48b]

[Ḥātīme]

[fe’ūlün fe’ūlün fe’ūlün fe’ūl]

1. Dilā ḥamd it ol Ḥālīḳu’l-inse
Ki ḥamdine nāṭıḳ-durur kā’ināt
2. Resūlūñ muṭahhar revānına hem
Hezārān dūrūd ile yüz biñ selām
3. Daḥı āl ü aṣḥāb ervāhına
Selām ola²¹ tıtduḳça ‘ālem ṣebāt
4. Ṭoḳuz yüz elli yedide bu nazm
Ṭoḳuz kıṭ’a oldu ṭoḳuz yüz luḡāt
5. Daḥı beyti yüz ṭoksan altı-durur
Hem eksük degüldür içinde nikāt
6. Bunı oḳuyup nāzımuñ rūhına
Du’ā eyleyen bulsun otdan necāt

²¹ ola: olsun N.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatındaki manzum sözlük silsilesinin bilinmeyen bir halkasının daha ortaya çıkarıldığı bu çalışmada, 16. yüzyılda kaleme alınmış olan müellifi meçhul manzum sözlük ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Eser sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri itibarıyla aynı türdeki eserlerle benzerlik göstermektedir.

Arapça-Türkçe şeklinde 957/1550-51 yılında telif edilen eser, mukaddime bölümünden mahrum olup beyit sayısı 15 ile 41 arasında değişen 9 kıt'alık sözlük ve 6 beyitlik hâtime bölümlerinden müteşekkil olup toplam 204 beyittir. Ancak hâtime bölümünde eserin 196 beyitten oluştuğunun belirtilmesine nazaran müellifin sadece ilk kıt'anın başında yer verdiği iki beyitlik takti beyti ile altı beyitlik hâtime bölümünü toplam beyit sayısına dâhil etmediği anlaşılmaktadır.

Sözlük kısmını teşkil eden kıt'alardan ilk yedisi kıt'a, son ikisi ise mesnevi nazım şekliyle tanzim edilmiştir. Eserin sözlük kısmını teşkil eden 9 kıt'ada herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmediği gibi ilk kıt'a hariç manzum sözlüklerde çok yaygın olarak karşılaşılan ve kıt'aların tanzim edildikleri bahir ve vezin kalıplarının verildiği takti bayitlerine de yer verilmemiştir. Müellif, bahir ve kalıp bilgilerini emsali olan birçok eserden farklı olarak takti beyitleri yerine başlıklarda verme yoluna gitmiştir.

Beyitler özelinde mümkün olduğunca karşılığı verilen kelimelerde anlam münasebeti bakımından tematik bütünlüğün gözetilmesi, aynı beyit içinde zıt anlamlı kelimelere yer verilmiş olması, karşılıkları verilen kelimelerin hepsinin aynı mısra içinde yer almasının gözetilmesi, kaynak dil olan Arapçaya mensup bazı kelimelere karşılık olarak yine Arapça kelimelerin kullanılması, kelime kadrosunun büyük bir kısmını isim veya isim kökenli kelimelerin teşkil etmesi, seçilen kelimelerin günlük hayatta ihtiyaç duyulan temel kavram ve terimlerle ilgili olması, isimler dışında çeşitli fiilleri de ihtiva etmesi, aynı anlama gelen birden fazla Arapça kelimeye Türkçe bir kelimeyle karşılık verilmesi, bazı kelimelerin çoğul hâllerine de yer verilmesi ve eserin tanzim edildiği dönemde dilde canlılığını muhafaza eden ancak günümüzde kullanımdan düşmüş olan bazı arkaik kelimeleri ihtiva etmesi manzum sözlüğün şekil ve muhteva itibarıyla dikkatleri çeken belli başlı özellikleridir.

Zikredilen bu özellikleriyle aynı türdeki diğer eserlerle benzerlik gösteren müellifi meçhul manzum sözlük, gerek beyit sayısı gerekse de ihtiva ettiği kelime sayısı bakımından emsalleri arasında küçük hacimli bir eser hüviyetini haizdir. Eser sahip olduğu bütün bu özellikleri yanında hem nazma hâkim bir müellifin kaleminden çıkmış olması hem de bir tür olarak manzum sözlüklerin sahip olduğu temel niteliklerin tespit ve tayininde kullanılacak birtakım unsurları bünyesinde barındırması cihetiyle önem arz etmektedir.

Kaynaklar | References

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i kebîr*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Boran, U. (2016). Sözlükçülük geleneğimize umumi bir bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe manzum sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî. *Şarkiyat Mecmuası*, 28, 73-154.
- Ceviz, N. & Gündüzöz, S. (2006). Osmanlı Medrese kültüründe manzum ilmî eser geleneğinin güzel bir örneği: Lügat-ı Yûsuf. *Ekev Akademi Dergisi*, 10(29), 211-30.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114.
- Doğan Averbek, G. (2021, 23 Kasım). Tuhfe-i Fedâyî (Fedâyî Mehmed Dede). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tuhfe-i-fedayi-fedayi-mehmed-dede>.
- Doğan, H. (2016). Budinli Cihâdi ve 'Teşrih-i Tıbâ' isimli Türkçe-Arapça manzum sözlüğü. *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), 16-32.
- Doğan, H. (2024). Tuhfe literatürüne ek: Şerîfi-zâde Âlî ve Resm-i Âlî adlı Türkçe-Arapça manzum sözlüğü. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 8(2), 435-459.
- Ekici, H. & Güneş, İ. (2023). *Feyzî-i Üsküdârî Arapça-Türkçe manzum sözlük (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)*. Sonçağ Akademi.
- Eliçak, M. (2013). Türkçe-Arapça manzum bir lûgat: Müfidü'l-Müstefidîn ve büyük istinsâhî farklar. *Turkish Studies*, 8(13), 81-93.
- Fidan, Z. (2020). Abdülcelil Bin Yûsuf El-Akhisarî'nin Arapça-Türkçe manzum sözlüğüne yaptığı şerh: Şerh-i seb'atü ebhur. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (25), 373-388.
- Fidan, Z. (2023). *Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) Şerh-i Seb'atu Ebhur Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlük Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)* [Doktora Tezi]. Sakarya Üniv.
- Gülhan, A. (2010). Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 2(2), 201-225.
- İnce, Y. (2002). Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı üzerine bir dil incelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 175-182.
- Kadioğlu, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kaplan, Y. & Özkat, M. (2023). 17. yüzyılda kaleme alınmış Arapça-Türkçe manzum bir sözlük: Tuhfe-i Âmidî. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 35, 74-113.

- Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Lugat-ı Visâlî. *Dede Korkut, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(15), 54-75.
- Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve telif tarihi meçhul bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: “Bülgatü’s-Sıbyân”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 41-70.
- Kaplan, Y. (2022). Kerîmî’nin Arapça-Türkçe manzum sözlüğü: İsbâh. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 719-736.
- Kaplan, Y. (2022). Tuhfe türüne bilinmeyen bir örnek: Rûknî’nin İngilizce-Türkçe manzum sözlüğü (Lehce-i Lankıvıç). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 485-531.
- Kaplan, Y. (2024). 16. yüzyıldan bilinmeyen bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Elfiyye. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11, 351-373.
- Kılıçarslan, O. (2021). *Rûhu’l-Edeb/Arapça-Türkçe manzum sözlük*. Grafiker Yay.
- Köksoy, M. (2011, 29 Kasım). Subha-i sıbyân (Mehmed Müfettiş). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/subha-i-sibyan-mehmed-mufettis>
- Kuybu Durmaz, E. & Öztürk, Z. (2022). Müellifi ve telif tarihi bilinmeyen Arapça-Türkçe bir manzum sözlük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(42), 437-465.
- Muhtar, C. (1986). İslâmda sözlük çalışmaları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 363-70.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur’an sözlüğü luğat-ı Feriştöğlü ve luğat-ı kânûn-ı ilâhî*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, P. (2015). *Manzum sözlük geleneği ve Mahmûdiyye*. Palet Yayınları.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Öz, Yusuf (2016). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. TDK Yayınları.
- Özkan, F. H. (2013). Bozoklu Osman Şâkir ve şehdü elfâz’ı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 428-62.
- Öztürk, Z. & Jaradat, (2021). İbn Kalender’in manzum sözlüğü: Türki vü Tâzî. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1093- 1150.
- Sarı, M. (2004). *El-Mevârid, Arapça-Türkçe lûgat*. İpek Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2023). *Türk ü Tâzî, İbn-i Kalender’in Arapça-Türkçe manzum sözlüğü*. Nobel Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2024, 1 Aralık). Manzum lugat (Mustafa B. Ömer/Feyzî-i Üsküdârî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/manzum-lugat-mustafa-b-omer-feyzi-i-uskudari-tees-1508>
- Tanrıverdi, E. (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi islâh-ı merkezi: Feriştöğlü lûgati tashih ve ikmal çalışması*. Konya: Adal Ofset.

- Tiryakiol, (2013). *Dil öğretimi gelenegimizde manzum sözlükler (tuhfe-i Âsım örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Türkmen, M. (2023). *Teşrih-i tıbâ` (Arapça-Türkçe manzum-mensur sözlük)*. DBY Yayınları.
- Uluocak, M. & Eroğlu, (2024). İmâdî'nin Arapça-Türkçe manzum sözlüğü: İlm-i lügat. *Türk Dili Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler* (ss. 7-30). Gece Kitaplığı.
- Uz, Ö. (2019). Türkçe-Arapça manzum sözlüklerimizden tuhfe-i Hâcibî. *Turkish Studies*, 14(7), 4087-4111.
- Yakar, H. İ. (2007). Manzum sözlüklerimizden tuhfe-i Fedâ'î. *Turkish Studies*, 2(4), 1015-1025.
- Yakar, H. İ. (2009). Türkçe-Arapça manzum sözlüklerimizden nazm-ı ferâ'id. *Turkish Studies*, 4(4), 995-1024.
- Yazar, S. (2022, 15 Kasım). Seb'atu Ebhur ve Şerhi (Celîli). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/seb-atu-ebhur-ve-serhi-celili>.
- Yazar, S. (2024, 5 Aralık). Sükker-i sâfi (Celîli, Abdülcelil B. Yûsuf). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukker-i-safi-celili-abdulcelil-b-yusuf>.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk edebiyatında Arapça-Türkçe manzum lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin nuhbe'si* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.